
Észrevételek Bibó István akadémiai székfoglaló beszédéhez Locke és Montesquieu hatalommegosztási elméletéről

Pap Gábor*

---

1. Bevezetés

1 947. január 13-án hangzott el Bibó István akadémiai székfoglaló beszéde „Az államhatalmak elválasztása egykor és most” címmel.¹ Bibó nagyívű eszmefuttatása bemutatja az államhatalmi ágak elválasztásának történetét, az elmélet kialakulását és változását az ókortól – nevezetesen Arisztotelésztől – a XX. század közepéig.

Bibó tanulmányának érdemi vizsgálata előtt néhány terminológiai kérdést tisztázni kell. Bibó az „államhatalmi ágak elválasztása” vagy rövidebben a „hatalmi ágak elválasztása”, néhol az „államhatalmi funkciók felosztása”, egyszer pedig a „hatalmak elválasztása” kifejezéseket használja. Tanulmányában sehol sem írja le a „hatalommegosztás” kifejezést. Más szerzőknél az államhatalmi ágak elválasztása és a hatalommegosztás szinonimák. Nem ide tartozik annak kimutatása, hogy van-e különbség az államhatalmi ágak elválasztása és a hatalommegosztás között, és ha van, mi a különbség. Ezért a továbbiakban itt is szinonima a két kifejezés. Bibó szinonimaként használja a „bírói hatalom” és az „igazságszolgáltatás” kifejezést. Habár a kettő különbözik, ezen különbségtől is érdemes eltekinteni. Szintén messzire vezetne annak taglalása, hogy melyik szerző mit ért „alkotmány” alatt, ezért az alkotmány kifejezés jogi értelmétől eltérő használata sem lesz vizsgálatunk tárgya.

Nagyon nehéz cáfolni az olyan állítást, amely a nemlétezőről mondja, hogy van. Két állítás áll egymással szemben: az egyik szerint valami van, a másik szerint az nincsen. A két állítás kioltja egymást, de a létezik és a nem létezik kérdése eldöntetlen marad. Kivált nehéz a nem létező nemlétét bizonyítani. A bizonyítás helyett a valószínűsítés cáfolhatja a hamis vagy téves állítást olyan idézetekkel, amelyekből kiviláglik, hogy mást állítottak. A tagadásnak vagy cáfolatnak ez a

---

* Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Intézeti Tanszék.

¹ Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. in: Válogatott tanulmányok. 2. köt. 1945–1949. (Válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor; szerk. Vida István), Budapest, Magvető, 1986. 367–397. o.

módszere legalább is kétséget ébreszthet a nemlétező léte felől. Legalább ennyire nehéz azt bizonyítani, hogy a hamis vagy téves állítás helyett az elhallgatott vagy mellőzött tények a helytállóak. Márpedig Bibó Istvánnak az államhatalmi ágak elválasztását taglaló tanulmányában az elkövetkező bíráló elemzés éppen ezeket a tévedéseket és mellőzött tényeket igyekszik feltárni.

2. Az államhatalmak elválasztása egykor és most

Bibó tanulmánya politikaelméleti és morálfilozófiai. „Az államhatalmak elválasztásának elvében, mint a politika tudományának minden elvében, két elem keveredik egymással: az egyik az államélet jelenségeinek leírására, kategorizálására, tipizálására, rendszerezésére és megértésére irányuló törekvés, a másik az államélet jó irányba való terelésére, a moralisták szavával élve *erkölcsös*, az utilitaristák szavával *célszerű*, az evolucionisták szavával *haladó*, egyszóval *helyes* berendezésre irányuló törekvés.”²

A legnagyobb gond Bibó politikai-erkölcsi szemlélete. Az államhatalmi ágak elválasztása kétség kívül politikai kérdés is, és erkölcsi tartalma sem vitatható. Az államhatalmi ágak elválasztásának erkölcsi tartalmát mégis megelőzi és háttérbe szorítja annak közjogi, alkotmányjogi, államszervezési stb. tartalma. Tévútra visz az erkölcsi tartalom olyan módon történő beleerőltetése az államhatalmi ágak elválasztásának elméletébe és alkotmányos gyakorlatába, amely elhomályosítja a jogi és állambölcseleti tartalmat. Márpedig Bibó kijelenti, hogy „...Locke és Montesquieu elméleteiben Arisztotelész tipizáló felosztása mint az államhatalmak megosztásának politikai-etikai, *normatív* követelménye lép újból élénk...”³

Itt és Bibó tanulmányának más helyein is azt olvassuk, hogy az államhatalmi ágak elválasztásának kimunkálása John Locke és Charles-Louis Montesquieu érdeme. Bibó gondolatmenetének helyességét az bizonyíthatja, hogy Locke és Montesquieu politikai-erkölcsi kérdésként tekintett a hatalmi ágak elválasztására.

Bibó az állítja, hogy a hatalom demoralizál: „...az európai államelmélet fordulata (...) kezdődik azzal a tétellel, hogy minden hatalom, minden uralom a bűnbeesésnek, a bűnnek következménye, s csakis annyiban menthető és igazolható, ha célja a bűnbeesés következményeinek a csökkentése. Mai szekularizált szóval ezt a tételt úgy fejezhetnénk ki: a hatalom demoralizál, a hatalom igazolásra szorul, a hatalomgyakorlás csak valamilyen morális célja révén kaphat igazolást, nyerhet felmentést.”⁴ Innentől fogva Bibó tanulmánya hosszan foglalkozik a keresztény állambölcselettel. Ennek bemutatása most mellőzhető, mert Bibó egyetlen olyan szerzőt sem nevez meg, akinél felvetődne a hatalmi ágak elválasztása. A zsarnokság annál gyakrabban kerül elő. A zsarnokság erkölcsi és politikai elítélése nem csak a keresztény államtan sajátja. Az ókorban, pl. éppen Arisztotelész írásaiban gyakran előfordul a zsarnokság erkölcsi és politikai helytelenítése. Bibó rámutat arra a különbségre, amely a zsarnokságnál az ókori

² Bibó: i. m. 369. o.

³ Bibó: i. m. 370. o.

⁴ Bibó: i. m. 371. o.

szerzők és Szent Ágoston tanai között fennáll. A keresztény államtant valló „értelmiségi rétegnek a politikai és erkölcsi kultúrája egy olyan eszmerendszeren alapult, mely a hatalomnak súlyos morális fogyatkozással való eredendő megterheltségét vallotta. Ez Szent Ágoston világtörténeti jelentősége, s ezért számíthatjuk az ő államelméletétől azt, hogy az európai politikai fejlődés a hatalom szüntelen önigazolásának és moralizálódásának a története.”⁵

Locke és Montesquieu az államhatalmi ágak elválasztásnak kidolgozásakor sokszor és mindig elítélően emlegeti a zsarnokságot és az önkényuralmat, és céljuk ennek minél teljesebb kiküszöbölése. Közismert Locke híres mondása: „Ahol véget ér a törvény, ott kezdődik a zsarnokság...”⁶ Senkis sem állíthatja, hogy Locke csupán tényt szögez le, közömbösen viszonyulva a zsarnoksághoz. Károsnak és helytelennek tartja a zsarnokságot, miként Montesquieu, és helytelenítésüknek nyilvánvalóan vannak erkölcsi alapjai. A helyes és a helytelen az ő államelméletükben és politikai tanaikban mégsem a keresztény tanokon nyugszik. Számukra az a helyes, ami ésszerű. A cselekedet helyességét ésszerűsége igazolja. Minden emberi cselekvés, a hatalom gyakorlása is csak akkor helyes, ha ésszerű. Ezen a téren nincs különbség Locke és Montesquieu között.

Az ésszerű, a *recta ratio* mindkettejüknél öröklött szellemi táptalaj és az emberi cselekedetek megítélésének egyedüli zsinórmértéke. Politikai tanaikban is az ésszerűség tesz különbséget a helyes és a helytelen között. Ha elfogadjuk Bibó gondolatmenetét az angol polgári forradalomig és Hobbes abszolút hatalmat tételező állambölcseletéig, tovább mégsem mellőzhető az a kínos hiány, nevezetesen, hogy Bibó meg sem említi a természetjogot, holott éppen ez volt az a szellemi irányzat, amely ebben az időben teljesen megváltoztatta a politikai és állambölcseleti tanokat. Locke és Montesquieu tanait a természetjogi szemlélet teljes mértékben áthatalta. A természetjogot valló szerzők pedig nem a keresztény vagy valamely más vallás tanait alkalmazták a politikai és állambölcseleti munkáikban, hanem a *recta ratió*t.⁷

Locke egyértelműen fogalmazza meg az összefüggést szabadság és ész között: „... az ember *szabadsága* és az a lehetősége, hogy a saját akaratának megfelelően cselekedjék, *azon alapul*, hogy van *esze*, amely tájékoztatni tudja a törvényről, amelyhez igazodva irányítania kell magát, és tudatja vele, hogy mennyire hagyatkozhat saját akaratának szabadságára.”⁸

Locke és Montesquieu szellemi elődje Benedictus Spinoza volt, aki politikai tanainak alapjául az ésszerűséget tette meg. Ezt írta *Politikai tanulmány* c. művében: „...aki azt hiszi, hogy a sokaság vagy az államügyekkel foglalkozó ember

⁵ Bibó: i. m. 373. o.

⁶ John Locke: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. (A továbbiakban: Locke: *A polgári kormányzat*). (ford. Endreffy Zoltán. A fordítást az eredetivel egybevetette Kis János), Budapest, Gondolat, 1986. 183. o.

⁷ Locke latinul először 1659. október 20-án kelt levelében írta le: Letter to Tom (20 October 1659) „We are all centaurs, and 'tis the beast that carries us, and everyone's *recta ratio* is but the traverses of his own steps.” John Locke: *Political writings*. Edited and with the introduction by David Wootton. Mentor Books 1993, New York–London–Victoria–Toronto–Auckland, 140. p. *A polgári kormányzat* lapjain olyan gyakran írja le Locke, hogy számbavenni is nehéz.

⁸ Locke: *A polgári kormányzat* 81. o.

rávehető arra, hogy csakis az ész előírásai szerint éljen, az a költők aranykoráról vagy meséről álmodik.⁹ Spinoza következtetése: „(Az állam) közügyeit úgy kell elrendezni, hogy intézőik, akár az ész, akár az indulat vezeti őket, ne is juthassanak abba a helyzetbe, hogy lelkiismeretlenek legyenek, vagy rosszul cselekedjenek. (...) Mert az elfogulatlanság vagy lelkierő: magánerény, de az állam erénye: a biztonság.”¹⁰

Locke ugyanezt mondja: „(Az állam) nem szolgálhat más célt, mint az emberek békéjét, biztonságát és a közjót.”¹¹ „Az a nagy és fő cél tehát, amiért az emberek államokká egyesülnek, és a kormánzatnak vetik alá magukat, a tulajdonuk megvédése.”¹² Nem feledhetjük, hogy amit Locke *tulajdonnak* nevez, nem más, mint az emberek élete, szabadsága és vagyona.¹³ A zsarnoki uralom az emberek ilyen értemben felfogott tulajdonát veszi el.

Montesquieu pedig szinte Spinoza gondolatát fogalmazza újra, amikor ezt írja: „Hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak.”¹⁴

Locke és Montesquieu a szabadságot védte a zsarnoksággal szemben. Náluk nem a hatalom erkölcsi megítélése az állambölcselet célja.

Bibó helyesen látja, hogy a felvilágosodás korában a hatalom kérdéseinek tárgyalása levetkőzte az előző korok vallási köntösét. „Az a történeti, politikai helyzet, melyből ez az elv (ti. az államhatalmak elválasztása) kinőhetett, Angliában valósult meg, a Stuart-uralmat végleg lezáró második, óvatos dicsőséges forradalomban, mely végleg biztosította a parlament túlsúlyát a királyi hatalom felett, anélkül hogy az első forradalom módjára új zsarnoki hatalmat juttatott volna uralomra, hanem egy bizonyos egyensúlyi állapotot hozott létre. Ez az egyensúly király, parlament s azon belül felső- és alsóház között végeredményben annak az egyensúlynak volt a modernizált formája, mely a középkor egész folyamán egész Európában a monarchia és az egyes rendek között fennállott. Ez az alapján véve középkorias egyensúly kerül a dicsőséges forradalom után egy, a puritanizmusból kinövő, de már teljességgel modern és szekularizált jellegű publicisztika értelmezése alá, s ezen az úton kerül kapcsolatba az ember személyes szabadságának és méltóságának az elveivel. Ennek a politikai-ideológiai

⁹ Benedictus de Spinoza: *Politikai tanulmány és levelezés*. 2. kiad. (ford. Szemere Samu), Budapest, Akadémiai, 1980. 20. o.

¹⁰ Uo. A *Politikai tanulmány* Spinoza bejezetlen műve, amely önállóan nem jelent meg, az *Opera posthuma* részeként látott napvilágot 1677-ben, de egy év sem telt el, és betiltották. Lásd. Theun de Vries: *Spinoza*. (ford. Várady-Brenner Mária), Budapest, Európa, 1987. 211. o.

Ennek ellenére szinte biztosra vehető, hogy Locke és Montesquieu ismerte Spinoza művét. Locke öt évet töltött Hollandiában, ahol megismerte Spinoza munkáit. Lásd. Rebecca Newberger Goldstein: *Betraying Spinoza: The Renegade Jew Who Gave Us Modernity*. Schocken Books, New York, 2006. 260–61. o.

Montesquieu idejére pedig a *Politikai tanulmány* francia fordításban is megjelent.

¹¹ Locke: *A polgári kormányzat* 129. o.

¹² Locke: *A polgári kormányzat* 126. o.

¹³ Uo.

¹⁴ Charles-Louis de Secondat Montesquieu: *A törvények szelleméről*. I. köt. (ford. Csécsy Imre és Sebestyén Pál) (A továbbiakban Montesquieu: *A törvények szelleméről*), Budapest, Akadémiai, 1962. 313. o.

konstellációnak a legelőkelőbb publicistája Locke.”¹⁵

Bibó kétszer téved, amikor Locke elméletét ismerteti. Az első tévedése, hogy nem tesz különbséget Arisztotelész és Locke „joguralmi” gondolata között. Igaz, hogy Arisztotelész nyomán teszi fel Locke azt a kérdést, hogy mi jobb: emberek uralma vagy a törvények uralma alatt állni. Bibó szerint „Locke ugyanezt a kérdést nem mint célszerűségi kérdést, hanem mint az emberi méltóság kérdését veti fel és válaszolja meg, magától értetődően abban az értelemben, hogy az embernek nem ember, hanem a törvények uralma alatt kell állnia.”¹⁶ Bibó az emberi méltóság előtérbe állításával Locke-nál itt is az erkölcsi tartalmat mutatja ki, holott az emberi méltóságot Locke nem említi. Ellenben a jog uralma Locke-nál a törvény előtti egyenlőséget is magában foglalja, míg Arisztotelésznél a törvény előtti egyenlőség fel sem merül.

Bibó második tévedése kifejezetten Locke hatalmi ágai felosztásának a magyarázata: „Locke az államhatalmi funkciók felosztásában, kategorizálásában nem követi Arisztotelészt, nyilván annak a logikai meggondolásnak az alapján, hogy a törvényhozás és végrehajtás a világon minden államvezetési funkciót metsző alapvető ellentétek, melyek mellett a bírászkodás az állam működésének csupán egyik ágazata.”¹⁷ A mondat nehezen értelmezhető: ha a bírászkodás az állam működésének (csupán) egyik ágazata, akkor hatalmi ág, olyan, mint a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, amelyek szintúgy az állam működésének ágazatai. Ha nem hatalmi ág, akkor félreérthető Bibó terminológiája.

Bibó – a hatalommegosztással foglalkozó más szerzőkhöz hasonlóan – nem vizsgálja azt a kérdést, hogy a bírászkodás miért nem önálló hatalmi ág Locke-nál, pedig Locke több helyütt említi a bírászkodást. A bírói hatalom mellőzésére sok magyarázat lehet, de a leginkább kézenfekvő, hogy Locke saját korának angol államszervezetéből indult ki, amikor a hatalmi ágakat elkülönítette és viszonyukat megállapította. Locke idejében és még nagyon sokáig a törvényhozó hatalmat gyakorló parlament és néhány királyi tisztségviselő bírászkodott. „E rendkívüli bíróság [ti. a parlament] hatalma kiterjed mindazon visszaélésekre és sérelmekre, míveletekre és jogorvoslatokra, melyek a rendes bírói eljárás körét meghaladják” – írja Dicey.¹⁸ A lordkancellár a törvény erejénél fogva tagja a kormánynak, 2005-ig elnöke volt a Lordok Házának és Anglia és Wales Legfelsőbb Bíróságának és hivatalból bírása a Court of Appealnek. Mindezt a hatalmi és személyi összefonódást csak a 2005-ben elfogadott alkotmányreform szüntette meg.¹⁹ Locke azt látta a XVII. század második felének Angliájában, hogy a bírói funkció megvan a törvényhozó hatalmat gyakorló testületben, a parlamentben, és a végrehajtó hatalmat gyakorló kormánynak is tagja bíró.

Bibó ekként vélekedik Locke hatalmi ágairól, azok felosztásáról: „A hármas számot azonban Locke is megtartja, s három államhatalmi ágat különböztet meg:

¹⁵ Bibó: i. m. 377. o.

¹⁶ Bibó: i. m. 378. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Albert Venn Dicey: *Bevezetés az angol alkotmányjogba.* (ford. Tarnai János), Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1902. 37. o.

¹⁹ Constitutional Reform Act 2005: Elizabeth II. 2005. Chapter 4

törvényhozó hatalmat, belső végrehajtó hatalmat és az állam külső viszonyaival kapcsolatos végrehajtó hatalmat, melyet ő föderális hatalomnak nevez. Az egész probléma itt kerül kapcsolatba – Arisztotelész nyomán – az általános (törvényhozás) és különös (végrehajtás) logikai ellentétével, s ebből mind a mai napig nem szabadult meg.”²⁰

Szinte képtelenség bizonyítani, hogy Arisztotelészt követve különböztette meg Locke három hatalmi ágat, miként azt is, hogy nem. Elfogadva, hogy Arisztotelész hármass felosztása miatt van Locke-nál is három hatalmi ág, rögvess arra kell figyelmeznünk, hogy ebből kettőt, a végrehajtó hatalmat és a föderatív hatalmat nem választotta el egymástól Locke, mert mind a kettőt azonos testület vagy személy kezébe helyezi. „Habár a végrehajtó és a föderatív hatalom ... önmagában véve valójában minden közösségben különbözik egymástól, mégis nehezen választható szét, és aligha lehetséges, hogy egyidejűleg különböző emberek kezében legyen letéve.”²¹

Bizonyítható, hogy Locke-nál a hatalmi ágak hármass felosztása nem azért igazodik Arisztotelészhez, mert az általános, a különös és az egyes tetszetős logikai hármassának óhajtana megfelelni. Ez első ellenérv magától Arisztotelésztől ered. Arisztotelész a *Politika* c. művében pusztán felsorolja, mintegy osztályozza a három állami funkciót, de nem illeszti ezeket logikai sémába.²² A törvényhozást az általános logikai kategóriájával a *Nikomakhoszi etikában* azonosítja Arisztotelész, az egyes logikai kategóriáját a népgyűlésnek a törvényt pótló határozatára alkalmazza, a különös kategóriáját nem is említi.²³

Locke-nál az ésszerűség nem engedte meg, hogy az általános–különös–egyes elegáns logikai hármassával írja le az általa megkülönböztetett hatalmi ágakat. Ellenkezőleg, amint láttuk, a három hatalomból kettőt összevont, hogy minél hatékonyabban lehessen ezekkel élni.

Az előzőekben bebizonyosodott, hogy Montesquieu-t sem morális megfontolások vagy ellenérzések vezettek el a hatalommegosztás elméletéhez, hanem a zsarnokság, az önkényuralom kiküszöbölése, ahogy ezt a tőle idézett mondat félreérthetetlenül bizonyítja. Legfőbb célja a szabadság biztosítása volt: „Hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak. Az alkotmány olyan is lehet, hogy senki se legyen kényszeríthető olyan dologra, amelyre törvény nem kötelezi, és hogy senki se legyen kénytelen megtenni mindazt, amit a törvény megenged neki.”²⁴

Bibó tömören vázolja Montesquieu-nek az angol alkotmányra hivatkozva kifejtett elméletét a hatalommegosztásról,²⁵ ám közben megjegyzi: „Kétszáz év óta csodálkozunk, hogyan érthette Montesquieu annyira félre az angol alkotmányt, hogy benne a hatalmak megosztásának ilyen elvét vélte felfedezni, holott az angol

²⁰ Bibó: i. m. 378. o.

²¹ Locke: *A polgári kormányzat* 145. o.

²² Arisztotelész: *Politika*. (A szöveget Szabó Miklós fordítása alapján az eredetivel egybevetette Horváth Henrik). 1297b–1298a.

²³ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. (ford. Szabó Miklós), Bp., Európa Kiadó, 1997, 1135/a és 1137/b.

²⁴ Montesquieu: *A törvények szelleméről* 313. o.

²⁵ Bibó: i. m. 380–381. o.

alkotmány szerint a törvényhozó testület befolyást gyakorolt a végrehajtó hatalomra a kormánybuktatáson keresztül, viszont a végrehajtó hatalom élén álló király belefolyik a szentesítési jog folytán a törvényhozó hatalomba, nem is beszélve arról, hogy a bíráskodás és közigazgatás akkor alig voltak elválasztva, és a törvényhozó testület egyik része bizonyos kérdésekben ma is egyben legfelsőbb bíróság is.²⁶

Bibó kritikai megjegyzése többek véleményét visszhangozza. Egyetért azokkal, akik szerint Montesquieu nem értette vagy félreértette az angol alkotmányt. Holott a helyzet fordított. Akik Montesquieu-t ezért bírálják, éppen Montesquieu-t nem értik. Elfelejtik, hogy szintén Montesquieu műve a *Perzsa levelek*.²⁷ Amikor Montesquieu *A törvények szelleméről* c. művében az *Anglia alkotmánya* címet adta a hatalommegosztásról szóló fejezetnek, ugyanazzal a rá oly jellemző eszközzel élt, mint a *Perzsa levelek*ben. Álcázta magát, és mondjuk ki nyíltan, becsapta az olvasót. Erről az írói fogásról és hatásáról sokan írtak már, de Montesquieu-nek ezt s szépírói módszerét nem szokás összefüggésbe hozni tudományos munkájával. Holott a hasonlóság kézenfekvő. Először is mindkét munkáját név nélkül jelentette meg Montesquieu, tartva a cenzúrától és a hatóságok fellépésétől: a *Perzsa leveleket* Amszterdamban,²⁸ *A törvények szellemét* Genfben.

Másodszor Montesquieu az *Anglia alkotmányának* soraiban sokszor elárulja, hogy valójában Franciaországról ír, nem Angliáról. Montesquieu két évet töltött Angliában, ezért képtelenség azt feltételezni, hogy ne tudta volna, az angol parlament felhőházában lordok foglalnak helyet, nemesek (nobles) az alsóház tagjai között is vannak. Mégis nála a felsőház kizárólag a nemesek háza. További példák nélkül is kijelentető, hogy Montesquieu soraiból a korabeli olvasó megértette, nem Angliáról, annak alkotmányos viszonyairól, hanem Franciaországról, annak kívánatos átalakításáról szól Montesquieu, aki három elemet kapcsol össze: a politikai szabadságot mint célt, a hatalommegosztást mint módszert, és az alkotmányt mint az előző kettő megvalósításának jogi eszközét. Állambölcseletében ily módon alkot elválaszthatatlan egységet e három kategória.

---

²⁶ Bibó: i. m. 381. o.

²⁷ Legutóbbi teljes magyar fordítása: *Perzsa levelek*. (ford. Rónay György, bev. Szigeti József), in.: *A világirodalom klasszikusai*, Budapest, Új Magyar, 1955.

²⁸ *Lettres persanes*. Tome I. P. Brunel. 1721. *De l'Esprit des loix*. Tome I. Amsterdam; Barrillot & Fils. Geneva, 1748. o.